

Максим ГОВОРУХА,
прокурор Чернігівської області,
державний радник юстиції 3 класу,
кандидат юридичних наук

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Ключові слова: цивільний позов; кримінальне провадження; прокурор; інтереси громадянина або держави; потерпілий.

Проблема цивільного позову прокурора у кримінальному судочинстві постійно привертає увагу вчених-процесуалістів. Особливої актуальності це питання набуло із запровадженням нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), яким концептуально змінено право прокурора на пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Це питання потребує самостійного теоретичного осмислення з метою правильного застосування відповідних положень Кодексу в практичній діяльності.

Згідно з п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням), уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недоздатність повноліття, похилий вік, неієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом. Ці законодавчі новели продубльовано у ст. 33 Закону України «Про прокуратуру» (у редакції Закону України від 13 квітня 2012 року №4652-VI), відповідно до якої з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права, прокурор пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні. До цих законодавчих новацій можна додати й положення ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» (у редакції від 18 вересня 2012 року №5288-VI), згідно зі змістом яких представництво інтересів громадянина або держави в суді здійснюється прокурором також на підставі запо-

діяння громадянину або державі шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

Отже, на теоретичному і практичному рівнях з'явилося нове родове поняття (нова правова регламентація) «цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні», що дає змогу сформулювати самостійну наукову конструкцію «право прокурора на цивільний позов у кримінальному провадженні». Ця конструкція, на наш погляд, має містити такі складові елементи: 1) передумови права прокурора на цивільний позов у кримінальному провадженні; 2) порядок (механізм) реалізації прокурором права на цивільний позов у кримінальному провадженні; 3) гарантії реалізації права прокурора на цивільний позов у кримінальному провадженні. Щодо останнього елемента (про перший і другий ітиметься нижче) слід зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи свої повноваження згідно з вимогами цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора, у т.ч. під час пред'явлення цивільного позову.

У сучасних умовах необхідність спеціального виокремлення «процесуального керівництва як форми прокурорського нагляду» зумовлена тим, що в новому КПК України, як слушно зауважує О. Толочко, впроваджується практика «незмінності прокурора», відповідно до якої процес формування обвинувачення під час досудового роз-

слідування і підтримання його в суді, у т.ч. і поданого цивільного позову, забезпечуватиметься лише одним прокурором. Внаслідок цього суттєво підвищиться персональна відповідальність за якість остаточного результату кожного представника прокуратури в цілому [1].

І хоча цивільний позов може бути пред'явлений як у кримінальному провадженні, так і в порядку цивільного судочинства, все ж таки ініційований прокурором одночасний розгляд судом відповідного кримінального провадження й цивільного позову (з'єднаний процес) має певні переваги: повніше і об'єктивніше досліджуються обставини діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, оскільки розмір заподіяної шкоди нерідко впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення та міру покарання, а тому цивільному позивачу (прокурору на його користь) легше доказувати наявність підстав цивільного позову і розмір позовних вимог. Адже згідно зі ст. 91 КПК України подія кримінального правопорушення і розмір шкоди, завданої ним, входять до предмета доказування у кримінальному провадженні. Крім того, прокурор відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про судовий збір» звільняється від сплати судового збору. До того ж заощаджуються час і кошти завдяки усуненню дублювання в роботі судів загальної юрисдикції, яке було б неминучим при окремому розгляді цивільного позову і кримінального провадження [2, 1].

Зрозуміло, що цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється прокурором на захист потерпілого. Ним може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Адже відповідно до положень п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України протягом кримінального провадження потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України).

З огляду на це звернімо увагу й на положення ч. 1 ст. 128 КПК України, відповідно до якого особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано

майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, що згідно із законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Таким чином, підставою для пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні є сукупність доказів, що містять відомості про наявність шкоди, яку можливо компенсувати у грошовому еквіваленті, та про факт її заподіяння шляхом вчинення саме даного розслідуваного кримінального правопорушення [3, 13]. Тобто йдеться про випадки, коли склад кримінального правопорушення містить і ознаки цивільного правопорушення, оскільки більшість зазначених в Особливій частині Кримінального кодексу України (КК України) злочинів передбачає заподіяння потерпілому шкоди (моральної, фізичної або майнової), що є підставою для виникнення поряд із кримінальною також цивільно-правовою відповідальності.

У свою чергу, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 127 КПК України).

Як бачимо, право на пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні належить особі (прокурору на її користь), що зазнала шкоди від кримінального правопорушення. Тобто закон передбачає захист інтересів лише тих осіб, яким завдано шкоди безпосередньо внаслідок кримінального правопорушення. Ними, наприклад, можуть бути як власник майна, так і його законний володілець; перевізник цінностей, які в процесі перевезення було викрадено або пошкоджено; потерпілі, що через вчинення кримінального правопорушення втратили працездатність, заробіток або були вимушені витратити кошти на лікування; особи, які мають право на відшкодування збитків у зв'язку із втратою годувальника; підрозділи органів місцевого самоврядування (при позовах про стягнення сум, що були витрачені на стаціонарне лікування потерпілого) тощо [4].

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного су-

дочинства (ч. 7 ст. 128 КПК України). Але оскільки цивільний позов може бути предметом розгляду або в порядку цивільного судочинства, або в кримінальному провадженні, то відмова в позові у кримінальному провадженні (у разі відсутності події кримінального правопорушення) позбавляє позивача (прокурора) права звертатися з цим самим позовом у порядку цивільного судочинства, так само, як і навпаки – відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той самий позов у кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 128 КПК України).

Отже, цивільний позов у кримінальному провадженні, як слушно зазначено в літературі, є субінститутом правового статусу потерпілого, а сам субінститут цивільного позову в кримінальному провадженні містить норми, що регулюють питання шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, які є також самостійним субінститутом. Можна стверджувати, що кримінально-процесуальні норми, які регулюють цивільний позов у кримінальному провадженні в сукупності, при врахуванні предмета та методу правового регулювання, є міжгалузевим (змішаним) інститутом цивільного позову в кримінальному провадженні і він належить до кримінально-процесуальної галузі права. Втім, зазначений інститут, безумовно, засновано не лише на нормах кримінального провадження, він містить перелік норм таких галузей, як цивільне право, кримінальне право, цивільний процес тощо [5, 4, 8].

Важливою є вказівка законодавця на те, що цивільний позов у кримінальному провадженні в інтересах держави пред'являється саме прокурором. Цивільний позов може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом, також в інтересах громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права (ч. 3 ст. 128 КПК України). Таке твердження відповідає положенням ч. 2 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» (в редакції від 18 березня 2012 року №5288-VI), яка визначає підстави представництва прокурором інтересів громадянина у суді, а саме: неспроможність громадянина через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність, самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. Але критерії цієї неспроможності в за-

коні не визначено, тому вважаємо, що поняття «фізичний та матеріальний стан», «інші поважні причини» є оціночними, їх прокурор має визначати самостійно у кожному конкретному випадку залежно від конкретних обставин [6].

Інтереси держави, наведені у цивільному позові прокурора, можуть полягати у захисті загальнодержавних політичних, економічних, соціальних та інших програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів господарювання (п. 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року).

Наприклад, у разі заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди державі несплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а також страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування цивільним позивачем від імені держави можуть виступати суб'єкти владних повноважень, на виконання яких подається позова заява, тобто орган виконавчої влади (первинна особа публічного права), орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [7].

Право прокурора на пред'явлення цивільного позову виникає з початку досудового розслідування, тобто з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Воно триває до завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, тобто до моменту складання обвинувального акта і направлення його з матеріалами досудового розслідування до суду.

Таким чином, передумовами права прокурора на пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні є: а) внесення відомостей про кримінальне правопорушення (яким завдано майнової та/або моральної шкоди відповідній особі) до Єдиного реєстру досудових розслідувань; б) наявність неспроможності певного громадянина самостійно захистити свої права (пред'явити цивільний позов); в) наявність потреби захисту інтересів держави, що порушуються чи можуть бути порушені внаслідок протиправних діянь фізичних або юридичних осіб; г) відсутність судового рішення, яке набрало законної сили, або ухвали суду

про прийняття відмови відповідача від позову, або рішення про затвердження мирової угоди, винесеного внаслідок спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Поряд із переліченими передумовами для розгляду цивільного позову прокурора у кримінальному провадженні необхідна наявність ще й інших обставин процесуального характеру, зокрема: особиста явка цивільного позивача (громадянина або його представника, представника юридичної особи) в судове засідання, якщо від нього не надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений як цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов; відсутність відмови позивача від позову, яка не суперечить закону, правам та інтересам інших осіб (ст. 326 КПК України). Відсутність передумов (хоча б однієї з них), які необхідні для пред'явлення цивільного позову, а в стадії судового розгляду, крім них, ще й відсутність обставин, необхідних для розгляду цивільного позову спільно з матеріалами кримінального провадження, слід визнати складовою частиною передумов, які виключають можливість пред'явлення цивільного позову прокурором. Тож, враховуючи положення норм чинного законодавства, до обставин, які виключають можливість цивільного позову прокурора у кримінальному провадженні, слід віднести: 1) відсутність матеріально-правової підстави кримінального позову; 2) відсутність передумов для пред'явлення цивільного позову, а в стадії судового розгляду – необхідних для

розгляду цивільного позову разом з матеріалами досудового розслідування; 3) закриття кримінального провадження на будь-якій його стадії, незалежно від підстав такого.

Підсумовуючи викладене, варто констатувати, що право прокурора на цивільний позов у кримінальному провадженні – це його суб'єктивне право (а, можливо, й обов'язок), яке є однією з форм реалізації права на звернення до суду за судовим захистом. Реалізація цього права залежить від дотримання прокурором встановлених у законі умов, які стосуються не тільки форми та змісту позовної заяви, а й інших правових факторів. Цими умовами визначено порядок подання цивільного позову і обов'язок суду прийняти позовну заяву, якщо вона відповідає вимогам законодавства. З моменту винесення судом ухвали про призначення розгляду матеріалів кримінального провадження і починається розгляд заявлених прокурором позовних вимог, а до цього (у підготовчому судовому засіданні) відбувається перевірка заяви на відповідність її вимогам законодавства. Адже згідно з ч. 4 ст. 128 КПК України форма та зміст позовної заяви вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються в порядку цивільного судочинства.

За такого підходу порядок (механізм) реалізації прокурором права на пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні залежить від положень, закріплених у статтях 119, 121, 122 Цивільного процесуального кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 62–63.
2. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочиним: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Я. О. Клименко. – К., 2003. – 18 с.
3. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Б. Л. Ващук. – К., 2007. – 17 с.
4. Сергієнко В. Відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка постраждала від злочинного діяння, в разі відмови у порушенні кримінальної справи / В. Сергієнко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – №10. – С. 108–109.
5. Плачков Д. Компенсація державою шкоди, заподіяної злочиним / Д. Плачков // Вісник прокуратури. – 2007. – №6. – С. 59–63.
6. Сліпченко О. Особливості розгляду цивільних позовів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди в кримінальних справах / О. Сліпченко // Вісник прокуратури. – 2007. – №12. – С. 91–95.
7. Циганюк Ю. В. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ю. В. Циганюк. – К., 2008. – 18 с.

Максим ГОВОРУХА

**ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Резюме

Висвітлено проблемні питання цивільного позову прокурора у кримінальному провадженні на захист інтересів громадянина або держави.

Максим ГОВОРУХА

**ГРАЖДАНСКИЙ ИСК ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ:
ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ**

Резюме

Рассмотрены проблемные вопросы гражданского иска прокурора в уголовном производстве в защиту интересов гражданина или государства.

Maksym Hovorucha

**CIVIL ACTION ATTORNEY FOR CRIMINAL PROCEEDINGS:
THEORY AND PRACTICE**

Summary

In the article considering the problem questions of a civil action the prosecutor in criminal proceedings to protect the interests of the citizen or the state.